

UOT-811.512.162

Səhifə: 141-147

<https://doi.org/10.59849/2663-8967.2025.1.141>

Ləman Hacıhəsənova
Gəncə Dövlət Universiteti
lemanhacihasanova@gmail.com
ORCID 0009-0005-3156-7741

AZƏRBAYCAN DİLİNDƏ İNGİLİS MƏNŞƏLİ İCTİMAİ MƏNSUBİYYƏT, TƏBƏQƏ, RÜTBƏ, TİTUL ANLAYIŞI BİLDİRƏN REALİLƏR

XÜLASƏ

İngilis dilindən Azərbaycan dilinə tərcümə edilən bədii nümunələrdə, eləcə də son dövrə aid olan lüğətlərdə ingilis cəmiyyəti, ingilis həyatı, ictimai psixologiyası və düşüncəsi əsasında formalaşmış bir sıra ictimai mənsubiyyət, təbəqə, rütbə, o cümlədən, titul anlayışlı realilərə rast gəlmək olur. Bunlar əlbəttə ki, Azərbaycan dili, Azərbaycan cəmiyyəti üçün səciyyəvi olmayıb bilavasitə ingilisdilli ölkələrdə yayılan dil vahidləridir ki, ingilis dilinin informasiya aktivliyi üzrə başqa dillərdə olduğu kimi Azərbaycan dilində də özünəməxsus məkan yaratmışdır. Realilər, bütövlükdə yad mühitlə bağlı olan və yarandığı cəmiyyətin ictimai düşüncəsini əks etdirən dil vahidləri olduğu üçün bəzi tədqiqat əsərlərində hətta ekzotizmlərdə eyniləşdirilir. Bütün reali səciyyəvi dil vahidləri kimi ingilis dilindəki ictimai mənsubiyyət, təbəqə, rütbə, titul adları bildirən sözlər də yarandığı cəmiyyətə məxsusdur. Onların anlayışları başqa dillər üçün yaddır. Lakin həmin sözlər onların aid olduğu cəmiyyət həyatına məxsus anlayışları digər dillərdə canlandırır. Ümumiyyətlə, hər hansı anlayışı bildirməsindən asılı olmayaraq bütün reali tipli sözlər birbaşa aid olduğu xalqın mental xüsusiyyətlərini əks etdirir. Ona görə də realilər dildə işlənsə də, lüğətlərdə qeydə alınanlar da belə alınma sözlər tərkibinə daxil edilmir.

Açar sözlər: informasiya, intensivlik, məişət, reali, ekzotika.

Giriş: İngilis dilindən Azərbaycan dilinə tərcümə edilən bədii nümunələrdə, eləcə də son dövrə aid olan lüğətlərdə ingilis cəmiyyəti, ingilis həyatı, ictimai psixologiyası və düşüncəsi əsasında formalaşmış bir sıra ictimai mənsubiyyət, təbəqə, rütbə, o cümlədən titul anlayışlı realilərə rast gəlmək olur. Bunlar əlbəttə ki, Azərbaycan cəmiyyəti üçün səciyyəvi olmayıb bilavasitə ingilisdilli ölkələrdə yayılan dil vahidləridir ki, ingilis dilinin informasiya aktivliyi üzrə başqa dillərdə olduğu kimi Azərbaycan dilində də özünəməxsus istifadə məkanı yaratmışdır. Realilər, bütövlükdə yad mühitlə bağlı olan və yarandığı cəmiyyətin ictimai düşüncəsini əks etdirən dil vahidləri olduğu üçün təsadüfi deyildir ki, onlar bəzi tədqiqat işlərində ekzotik söz qrupları kimi təqdim olunur. Nizami Xudiyev məhz realilərdən bəhs edərkən onları hətta ekzotik leksikanın bir növü kimi xarakterizə edir: “*Ekzotik leksikanın ən geniş yayılmış növü realilərdir. Hər hansı xalqın dilində, bədii söz sərvətlərində işlənən, onun həyat tərz, məişəti, milli təsərrüfatı və s. ilə bağlı sözlər realilər adı altında qruplaşdırılır*” [12, s.63]. Yad dilə məxsus olan, ekzotik xarakter daşıyan tərcümə və ya informasiya intensivliyi sayəsində digər dilin lüğətlərində qeydə alınan reali təbiətli dil vahidləri işləndiyi dildə başqa dilin ictimai təsəvvürlərini əks etdirir. Belə sözlər daxil olduğu dildə davamlı şəkildə işlədildikdə də özlərində ancaq yad dilin təəssüratlarını yaşayır. S.Alməmmədovanın alınmalarla bağlı tədqiqat işində deyildiyi kimi, bu tipli sözlər “*İctimai-siyasi proseslər fonunda dilimizin fəal lüğət fonduna keçmiş, lakin xalqın şüuruna, onun qavrayışına hələ tam uyğunlaşmamışdır. Bununla belə onlar ictimailəşir, gündəlik nitq proseslərində, dövrü mətbuat dilində məişət üslubunda da istifadə olunur*” [2, s.15-16]. Nəzərə almaq lazımdır ki, müasir dövrdə Azərbaycan dilinə ingilis mənşəli sözlərin daxil olmasında qarşısızalmaz ciddi bir maneə yoxdur. Sanki bu sözlərin daxil olmasında qapılar təybatay açıqdır. Ancaq əlbəttə onu da etiraf etmək lazımdır ki, Azərbaycan dili ilə ingilis dili arasında birbaşa kontakt yoxdur. Alınma nə varsa, istər

reali və ya digər terminlər olsun onların daxil olmasında informasiya amili aparıcılıq təşkil edir. Hərçənd bəzi tədqiqatlarda dil əlaqələrinin təsirləri də istisna edilmir: “Azərbaycan-İngilis dil əlaqələrinin mövcudluğunu sübut edən əsas amil müasir Azərbaycan dilinin lüğət tərkibində ingilis mənşəli xeyli sözün olmasıdır: qazan, qol, bunker, beysbol, bar, banknot, reyser, taymer və s.” [1, s.9]. Sözlərdə ingilis dilinin rolunun getdikcə artması təkzibolunmaz bir fakta çevrilmişdir. Bu fakt gündəlik məişətdə, ictimai həyatda və fəaliyyətdə, xüsusən çevik kommunikasiya vasitəsi olan mətbuat dilində öz təsdiqini tapır. Bununla əlaqədar ingilis dilindəki slenqlərə həsr olunmuş fikir tamamilə özünü doğruldur: “Son illərdə ingilis dili beynəlxalq ünsiyyət vasitəsinə çevrilmiş və global dil adını almışdır. İngilis dili yalnız globallaşma hesabına yayılmır, eyni zamanda onun bələdçisinə çevrilir” [18, s.235]. Aydın məsələdir ki, alınmalar tərkibində terminlər mühüm bir yer tutur. Hər hansı elmi-texniki və informativ yenilikləri əks etdirən terminlərin formalaşmasında mənbə dilə məxsus sözyaratma vasitələrindən və ya beynəlxalq termin elementlərindən istifadə edilir. Belə termin və ya terminoloji vasitələr səciyyə etibarlı ilə beynəlxalq statusa malik olur və tezliklə yayılaraq mənimsənilir. Reali tipli dil vasitələri isə bir dilə məxsus sosial-ictimai, mədəni-məişət anlayışına malik olduğu üçün hər hansı cəmiyyətdəki etnomədəni reallığın ifadə vasitəsi hesab edilir. Başqa dillərdə onların yayılması isə bəşəri xarakterli olmayıb etnomədəni həyat tərzinin canlandırılmasına xidmət edir. Bu mənada, tədqiqatçı X.Məmmədovanın aşağıdakı mülahizəsinə tamamilə haqq qazandırmaq olar: “Dildə mədəniyyətin inikası kimi yer alan spesifik təbəqə-reallıqlar hər bir milli mədəniyyətin özünəməxsus xüsusiyyətlərini əks etdirir. Tədqiqatçılar bu lüğəti dil və mədəniyyətin qovuşduğu, konkret bir xalqın ictimai həyatındakı özəlliklə bağlı olan dil sahəsinə aid edirlər” [17, s.8]. Təhlil edilən ictimai mənsubiyyət, təbəqə, rütbə və titul anlayışlı realilərdə də mənbə dilə məxsus sosial, ictimai, mədəni-məişət, həmçinin, ictimai-psixoloji düşüncə tərzinin əks olunmasını müşahidə etmək mümkündür. İngilis dilindən Azərbaycan dilinə tərcümə edilən bədii nümunələrdə və Azərbaycan dili lüğətlərində bu tipli xeyli realı nümunələrini müşahidə etmək mümkündür. Azərbaycan dilinə ingilis dilindən tərcümə edilmiş bədii nümunələrdə və lüğətlərdə ictimai mənsubiyyət anlayışı bildirən ingilis mənşəli *puritan* (puritans), *luddit* (luddite), *kapellanı* (chaplain), *yanki* (yankees), *piar* (piar-PR) kimi realı təbiətli sözlərə təsadüf edilir. *Puritan* sözü ilkin mənşə etibarlı ilə latın dilindəki *puritas* - təmizlik sözündən götürülmüşdür. İngilis dilində bu söz dini mənsubiyyət mənasında işlənmişdir. Puritanlar XVII əsrdə dini bir təriqət kimi formalaşmış və özlərini xalis dindar təbəqəyə aid şəxsiyyətlər kimi ictimaiyyətə tanıtmğa çalışmışlar. Onların içərisindən Tomas Qud, Vilyam Bric, Tomas Manton, Con Flavel, Riçard Sibbes, Vil yam Bates və s. kimi din alimləri yetişmişdir [20]. Puritanlar əqidəyə görə İngiltərədə Roma Katolik kilsəsinin qanunları və ayinləri həqiqətlər çərçivəsinə uyğun gəlmirdi. Ona görə də onlar Protestantlığı təbliğ edirdilər. İctimai mənsubiyyət anlayışı bildirən *puritan* sözü Azərbaycan ictimai düşüncəsinə aid deyildir. Lakin bu söz Azərbaycan dilində İngiltərə ictimai düşüncəsinə aid olan anlayışı əks etdirmək baxımından realı kimi işlədilir. *Puritan* sözü “Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti”ndə qeydə alınmışdı [4, s.522]. Başqa lüğətlərdə puritan sözünün qeydə alınmasına təsadüf edilmir.

Luddit(lər). *Ludditlər* sözü XVIII əsrin ikinci yarısı və XIX əsrin əvvəllərində İngiltərədə baş vermiş fəhlə hərəkatına aiddir. Bu zamanlar istehsal müəssisələrində yeni texnologiyaların tətbiqinə başlanmışdır. Bundan təşvişə düşən fəhlələrdə elə bir qorxu yaranırdı ki, dəzgahların fabriklərə yol açması onları işsizliyə düşür edə bilər. Ona görə də hətta fəhlələr dəzgahları sındırmağa da cəhd göstərirdilər. Fəhlə hərəkatının başında Ludd adlı bir işçi dururdu. *Ludditlər* sözü də ictimai mənsubiyyət, tərəfdaş mənasında həmin şəxs adından götürülmüşdür. Luddun adına Corc Bayrona aid aşağıdakı nümunədə rast gəlmək olur: “Azadlıq ağacı çatsın bahara, Ludd əkib bu ağac sulanmalıdır” [13, s.218]. *Ludd* və ya ondan törəyən *Luddit* fəhlə hərəkatı adı Azərbaycan dilinin lüğətlərində qeydə alınmamışdır. *Luddit kapellan* sözü də dini təriqət mənsubiyyəti ilə bağlı bir anlayış bildirir. *Kapellan* sözü xristian kilsələrində keşiş köməkçisi mənası daşıyır. Sözün özü kilsə musiqçisi mənası bildirən *kapella* sözündən götürülmüşdür. Sözün ilkin mənşəyi latın dilinə məxsusdur. Bu söz italyan dilində və ingilis dilində də özünəməxsus formada işlənərək kilsə xidmətçisi və ya keşiş statusuna malik şəxs anlayışı bildirir [8]. *Kapellan* sözünə tərcümə ədəbiyyatında rast gəlmək olur: “Con, sənin kapellan kimi bir şey olduğunu kim bilir” [24, s.79].

Kapellan sözü dini təriqətlə bağlı bir ad kimi “Azərbaycan dilinin orfoqrafiya lüğəti”ndə qeydə alınmışdır [4, s.311]. Digər lüğətlərdə *kapellan* sözü qeydə alınmamışdır. Tərcümə ədəbiyyatında işlədilən *yanki* sözü də ictimai mənsubiyyət anlayışı ilə səciyyələnir. *Yankilər* Amerikada doğulmuş şəxslərə aid işlədilən ləqəb hesab edilir. Amerikanın Şimal-Cənub əhalisi bir qayda olaraq *yanki* adlandırılır. Lakin Şimal *yankiləri* Cənub *yankilərini* “Kölə sahibləri” adlandırırdılar [3]. *Yanki* sözü Azərbaycan dilinin son lüğətlərinə düşməmişdir. Ancaq bu sözə tərcümə ədəbiyyatında rast gəlmək olur: “*Bu müddətdə mayor serjantla şotlandiyalı isə yanki ilə yaxınlaşıb ünsiyyət tapa bilər*” [11, s.124]. İctimai münasibət və mənsubiyyət anlayışlı realilər tərkibinə Azərbaycan dili lüğətlərində qeydə alınmış *piar* sözünü də aid etmək mümkündür. *Piar* sözü ingilis dilindəki *public relations* sözlərinin baş hərfləri əsasında formalaşdırılmış qaydada *PR* kimi işlədilir. Azərbaycan dilində isə *PR* abreviaturu rus dili variantına uyğun olaraq *piar* kimi qəbul edilir. *Piar* sözünün bir çox mənalarda işlədildiyini müşahidə etmək olur. Bu mənaların ən ümumiləşdirilmiş variantı ictimai nüfuz anlayışı ilə səciyyələndirilə bilər. *Piar* sözü geniş anlayışa malik olan vahid kimi Azərbaycan dilinin son lüğətlərində qeydə alınmışdır [15, s.174; 16, s.190; 4, s.507].

Azərbaycan dilinə ingilis dilindən tərcümə edilmiş bədii nümunələrdə işlədilən, eləcə də son lüğətlərdə qeydə alınan ictimai münasibət anlayışlı realilərin bir qismi də ictimai təbəqə rütbə və titul mənası daşıyan vahidlərdən ibarətdir. Bunlardan daha populyar olanlarına dair aşağıdakıları nümunə göstərmək olar: *centlmen* (gentleman), *lord* (lord), *senator* (senator), *skvayr* (squire), *milord* (my lord), *Lord-Mer* (Lord - Mer), *prol* (proll), *lakey* (lackey, footman), *skvo* (squaw) və s. Bu nümunələr cəmiyyətin yuxarı və aşağı təbəqələrinə aid olmaqla cəmiyyət üzvlərini ictimai nüfuz baxımından fərqləndirmək üçün işlədilir. Cəmiyyətin yuxarı təbəqəsinə aid olan realilər *sırasına centlmen*, *lord*, *senator*, *skvayr*, *milord* aşağı təbəqəyə aid olanlar *sırasına isə prol*, *lakey*, *skvo* kimi sözlər daxildir. *Centlmen* sözü İngiltərədə və ingilisdilli ölkələrdə adətən zadəgan silkindən olan şəxslərə aid edilərək işlədilir. *Centlmen* sözü nəinki ingilisdilli ölkələrdə, eləcə də bir çox digər dillərdə yayılmışdır. Azərbaycan məişətində də bəzən yüksək *əxlaqlı, tərbiyəli, alicənab* şəxsiyyətli insanların *centlmen* adlandırılmasına təsadüf etmək olur. *Centlmen* sözü “Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti”ndə aşağıdakı kimi təqdim olunur: “*Centlmen [ing.] Aristokrat cəmiyyətinin qayda-qanunlarına və əxlaq normalarına ciddi riayət edən adam; öz ciddi, qəşəng geyimi, incə davranışı ilə fərqlənən nəzakətli, tərbiyəli adam haqqında (işlədilən söz)*” [5, s.396].

Centlmen sözü “Məktəblinin alınma sözlər lüğəti”nə [15, s.48] və “Azərbaycan dilinin orfoqrafiya lüğəti”nə də daxil edilmişdir [4, s.112]. *Centlmen* sözünə tərcümə ədəbiyyatında da tez-tez rast gəlmək olur: “*Orada onun bəxti gətirdi ki, Yoq Krişnan adlı bir centlmenlə tanış oldu*” [25, s.14]; “*Uzun küçələr sirlər dünyası, kontorlar isə centlmenlər haqqındakı təsəvvürlərlə əlaqədar olan əcayib bir şey kimi görünürdü*” [9, s.22]; “*Ona imkan verərlər ki, sizin kimi bir centlmeni ələ salıb oynatsın?*” [26, s.20]. *Lord* sözü də *centlmen* sözü kimi ingilis ictimai mühitinin daşıyıcısı olmaqla başqa dillərdə geniş yayılmışdır. *Lord* sözü İngiltərədə nəsilən nəslə keçən yüksək zadəgan titulu bildirir. *Lord* sözünə həm Azərbaycan dili lüğətlərində və həm də tərcümə ədəbiyyatında rast gəlmək olur. *Lord* sözünə məxsus anlayış Azərbaycan məişəti üçün səciyyəvi deyildir. Lakin bu sözün ifadə etdiyi anlayış Azərbaycan dilində ingilis ictimai mühitinə dair təsəvvür yaradılması ilə əlaqədar işlədilir. “Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti”ndə aşağıdakı kimi təqdim olunur: “*Lord [ing. lord] İngiltərədə nəslən keçən yüksək zadəgan titulu və bu titulu daşıyan şəxs. Bəzən yüksək vəzifələrlə bağlı olan titul (məs. lord-kansler, lord-mer)*” [6, s.269]. *Lord* sözü “Azərbaycan dilinin orfoqrafiya lüğəti”nə də daxil edilmişdir [4, s.413]. *Lord* sözünə tərcümə ədəbiyyatında da rast gəlmək olur: “*İndiyə kimi elə bir lord xəzinədar olmayıb*” [26, s.35].

Senator sözü də ingilis cəmiyyətində irsən keçən titul, rütbə, yüksək təbəqəni təmsil edən ad kimi işlədilir. *Senator* sözü özünün anlayış və məna xüsusiyyətlərinə görə çox yayılmış leksik vahidlər sırasına daxildir. *Senator* sözü əslən mənşə etibarilə latın dili variantından törəmədir. *Senator* sözünə məxsus anlayış özünün tarixi etibarilə qədim Roma cəmiyyətinə məxsusdur. *Senator* sözü latın dilində qoca mənası bildirən *sonex* formasından götürülmüşdür. Eradan əvvəl 3-cü -1-ci əsrlərdə *senat* sözü ali hakimiyyətdə hərbi işlərə, xarici siyasətə, maliyyə işlərinə və dövlət əmlakına cavabdeh olan vəzifəli şəxs mənasında işlənmiş və belə şəxslər *senator* adlandırılmışdır. Daha sonralar *senator* sözü titul kimi işlənməyə başlamış və irsən keçən rütbə, mənəb kimi irsən

davam etmişdir. *Senator* anlayışı daha bir sıra ölkələrdə yayılmış və yüksək mənşəb, titul kimi işlənmişdir. Məsələn, Fransada müdafiə mirasının üzvü, İtaliyada parlamentin yuxarı palatasının üzvü, Kanadada parlament üzvü, Amerika Birləşmiş Ştatlarında Şatlardan birinin nümayəndəsi, Böyük Britaniyada yuxarı palatanın ömürlük nümayəndəsi kimi vəzifə səlahiyyətlərinə aidiyyət bildirir. *Senator* sözü müxtəlif dillərdə müxtəlif cür səslənir. Məsələn, ingilis dilində *senator* [senətə], İspan dilində *senador*, italyan dilində *senatore* və s. İngilis dilində *senator* sözü saysız-hesabsız fraza tərkibində işlənir [23]. *Senator* sözü ilkin mənşə etibarı ilə kök cəhətdən latın dilinə məxsus olduğu halda keçdiyi dillərdə özünəməxsus ənənə və işlənmə mühiti yaratmışdır. Odur ki, həmin sözün işləndiyi dillərdə xüsusi bir struktur və semantik variantı formalaşmışdır. Belə bir linqvistik status ingilis dilinin də payına düşmüşdür. Odur ki, *senator* sözünü özünün işlənmə mühitinə görə şərti də olsa ingilisdilli hesab etmək mümkündür. *Senator* sözünə bədii tərcümə dilində “*hansısa Qərb Ştatlarının birində senator olub*” [14, s.39]. *Senator* sözü “Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti”ndə [7, s.58] və “Azərbaycan dilinin orfoqrafiya lüğəti”nə də daxil edilmişdir [4, s.552]. *Skvayr* sözü də ingilis dilində yuxarı zadəgan təbəqəsinə dair işlənmiş titul səviyyəsindədir. *Skvayr* sözü İngiltərədə mülkədar şəxslərə verilən fəxri titul kimi işlənmişdir. Amerika Birləşmiş Ştatlarında *skvayr* adını eyni zamanda vəzifəli şəxslər daşıyır. *Skvayr* sözü daha çox iri torpaq mülkiyyətinə sahib olan şəxslərə aid edilmişdir. *Skvayr* (Squire) sözü ingilis dilində *eckvayr* (esquire) sözünün qısaldılmış variantından ibarətdir [10]. *Skvayr* sözünün mülkədar, cəmiyyətin yuxarı təbəqəsinə aid olan şəxs mənasında işlədilməsinə tərcümə ədəbiyyatında rast gəlmək olur: “*Skvayr Treloni həkim Livsi və başqa centlmenlər məndən xahiş etdilər ki, dəfinələr adası barədə bütün bildiklərimi qələmə alım*” [24, s.7]. *Skvayr* sözünü Azərbaycan məişətində işlənməyən nadir reali kimi xarakterizə etmək olar. Bu sözün tərcümə ədəbiyyatında işlənməsi ilə onun mənsub olduğu dildəki anlayış xüsusiyyəti barədə təsəvvür yaradılır. *Skvayr* sözü nadir realilər sırasına daxil olduğu üçün son dövrün bütün lüğətlərində də təmsil edilmir. Bu sözə ancaq “Azərbaycan dilinin orfoqrafiya lüğəti”ndə təsadüf olunur [4, s.572]. İngilis mənşəli *milord* sözü də yüksək təbəqədən olan zadəgan şəxslərə aid titul kimi işlədilir. Hər fən *milord* sözü *my lord*- mənim ağam mənasını bildirir. Eyni zamanda İngiltərədə yüksək təbəqədən olan şəxslərə hörmət və ehtiram nümunəsi kimi *milord* sözü ilə müraciət edilir. *Milord* sözündən Azərbaycan cəmiyyətində hansısa yüksək vəzifəli şəxslərə müraciət etmək məqsədi ilə istifadə olunmur. *Milord* sözü ancaq həmin sözün aid olduğu dilə məxsus anlayışı barədə təsəvvürü canlandırır. Odur ki, *milord* sözü Azərbaycan mühitində daha çox “ingilis lordu” təsəvvürü ilə qarşılanır. *Milord* sözü Azərbaycan dilinə ingilis dilindən tərcümə ədəbiyyatında işlənir: “[Keşikçi]. *Dünən axşam milord Rembrok da elə sizin kimi buraya gəlmişdi*” [26, s.21]. *Milord* sözü “Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti”ndə [6, s.369] və “Azərbaycan dilinin orfoqrafiya lüğəti”ndə qeydə alınmışdır [4, s.445].

Lord-mer sözü də mənə etibarı ilə Azərbaycan mühiti üçün yad anlayışa malikdir. Ancaq bu sözün tərcümə ədəbiyyatında işlədilməsi və lüğətlərdə qeydə alınması ilə onun ifadə etdiyi anlayış barədə təsəvvür yaratmaq mümkün olur. Bu mənada *lord-mer* sözü Londonda şəhər administrasiyasında təmsil olunan korporasiyanın başçısı vəzifəsi bildirir. Vəzifə seçkilidir və seçki ildə bir dəfə keçirilir. *Lord-mer* sözünə Azərbaycan dilinin tərcümə ədəbiyyatında təsadüf edilir: “*Üstündə lord-mer yazılmış şar kombulu sürüyə-sürüyə çəkirdi*” [27, s.225]. *Lord-mer* sözü inzibati vəzifə adı kimi “Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti”ndə [6, s.269] və “Azərbaycan dilinin orfoqrafiya lüğəti”ndə qeydə alınmışdır [4, s.413].

Bütün cəmiyyətlərdə olduğu kimi ingilisdilli ölkələrin təmsil olduğu cəmiyyətlərdə də yuxarı və aşağı təbəqələr mövcuddur. Bunlar hər bir dildə özünəməxsus sözlərlə ifadə olunur. Bu mənada ingilisdilli cəmiyyətlərdə də aşağı təbəqəyə aid edilən insanlar mövcuddur və onlar müvafiq ifadə vasitələri ilə fərqləndirilir. Başqa dillərdə isə belə sözlər reali kimi qəbul olunmaqla aid olduğu cəmiyyətə məxsus ictimai-sosial anlayış bildirməklə səciyyələnirlər. Belə sözlərə dair *prol*, *Lakey* və *skvo* kimi nümunələri misal göstərmək olar. *Prol* sözü ingilisdilli cəmiyyətdə aşağı təbəqəyə mənsub olan, zəhmətlə məşğul olan, həyat şəraiti çətinliklərlə üzləşən şəxsləri bildirmək üçün işlədilir. Bir sözlə, *prol* sözü cəmiyyətin kasıb təbəqəsi anlayışını özündə ehtiva edir. *Prol* sözü Azərbaycan dili üçün etnik və yad olduğundan lüğətlərə də düşməmişdir. Lakin bu sözə tərcümə

ədəbiyyatında rast gəlmək olur: “Növbə kimindir?- deyə ağ köynəkli, əli kəfkirli prol qadın kobud səslə qışqırdı” [19, s.79].

Lakey sözü ingilis cəmiyyətində Azərbaycan dilindəki *nökər* anlayışına uyğun mənə bildirir. Azərbaycan dili üçün *lakey* sözü yad təsir bağışlayır və bu dilə məxsus situasiyalarda işlənir. İlk baxışdan da *lakey* sözünün realı kimi yad dilə və yad cəmiyyət münasibətlərinə aid olduğu özünü hiss etdirir: *Lakey* sözündən ingilis cəmiyyətində tez-tez istifadə olunduğu üçün bu söz “Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti”ndə [6, s.238] və “Azərbaycan dilinin orfoqrafiya lüğəti”ndə qeydə alınmışdır [4, s.403].

İngilis dilində *lakey* sözü ilə yanaşı onun bir çox sinonimlərindən də istifadə edilir [22]. İngilisdilli cəmiyyətdə aşağı təbəqəni bildirmək üçün *skvo* sözü də işlədilir. Bu söz daha çox aşağı təbəqə sayılan hindu qəbilələrinə məxsus qadınlara aid olaraq işlədilir. *Skvo* sözü Azərbaycan cəmiyyəti üçün xas deyildir, dilə də yaddır. Odur ki, lüğətlərə daxil olmamışdır, yalnız bədii tərcümədə realı kimi işlədilir: “Onların sırasında bir neçə qarabuğdayı skvolar da vardır” [21, s.493].

Nəticə: Aparılan təhlillərdən göründüyü kimi, Azərbaycan dilinə tərcümə olunmuş ingilisdilli ədəbiyyatda ingilisdilli cəmiyyət üçün əsas olan bir çox realı təbiətli sözlər işlədilir. Mümkündür ki, həmin realilərin müəyyən qismi xalis mənşə etibarını ilə xüsusən, Avropa dillərinin genezisində mühüm rol oynamış latın dilinə məxsus olsun. Lakin belə sözlər ingilis dilində özünəməxsus forma və məzmun kəsb etməklə ingiliscələşmiş və bu dilin leksik tərkibinin bərabərhüquqlu elementlərinə çevrilmişlər. İngilisdilli ölkələrdə, xüsusən, Amerika ingiliscəsində hətta hindulara aid elementlərin işlənməsi də istisna deyildir. Belə sözlər də Amerika ingiliscəsində mənimsənilərək özünəməxsus struktur, tələffüz və ifadə keyfiyyətlərinə malik olmuşdur. Bunlar da əlbəttə ki, ümumi ingiliscədən kənar element sayılmır və yad dil mühiti barədə ingilis variantı üzrə informasiya vasitəsi hesab edilir. Haqqında bəhs edilən realilərin müəyyən qismi bədii tərcümədə işlənməklə yerli koloriti canlandırırdı kimi bəziləri özünün yayılma çərçivəsinin əhatəliliyinə görə hətta Azərbaycan dili lüğətlərinə də nüfuz edə bilmişdir. Az məlum olan realilər isə təbii olaraq lüğətlərdən kənarda qalmışdır. Mümkündür ki, onların əhatə dairəsi genişləndiyi təqdirdə lüğətlərdə də əks oluna bilsin.

İstifadə edilən ədəbiyyat

1. Ağamirzəyeva E.H. Milli dillərin termin yaradıcılığında alınmalar (Azərbaycan və ingilis dillərinin materialları əsasında). Fil.üzrə fəlsəfə dokt.dis.avtoref., Bakı, 2016, 31 s.
2. Alməmmədova S.M. Müasir Azərbaycan dilində alınma terminlərin unifikasiyası və standartlaşdırma formaları. Fil.üzrə elmlər dokt.dis.avtoreferatı. Bakı, 2018, 52 s.
3. Amerika iqtisadiyyatı savaşılarla yüksəldi; inter-press.az/28101-amerika-iqtisadiyyat-savaşılarla-yksldi.html. 28 dekabr 2015.
4. Azərbaycan dilinin orfoqrafiya lüğəti. Bakı, Elm, 2021, 756 s.
5. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. 4 cildə, I c., Bakı, Şərq-Qərb, 2006, 744 s.
6. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. 4 cildə, III c., Bakı, Şərq-Qərb, 2006, 672 s.
7. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. 4 cildə, IV c., Bakı, Şərq-Qərb, 2006, 712 s.
8. Chaplain. www.merriam-webster.com/dictionary/chaplain.
9. Drayzer T. Kerri bacı. Bakı, Avrasiya Press. 2006, 472 s.
10. Esquire [es-kwahyuh, e-skwahyuh] <https://www.dictionary.com/browse/esquire>
11. Fenimor Kuper C. Ləpirçi. Bakı, Şərq-Qərb, 2006, 384 s.
12. Xudiyev N. Seçilmiş əsərləri. 10 cildə, IV c., Bakı, Elm və təhsil, 2013, 788 s.
13. İngilis ədəbiyyatı antologiyası. Bakı, Şərq-Qərb, 2009, 704 s.
14. Artur Konan Doyle. Tor körpünün sirri//İngilis ədəbiyyatı antologiyası, 2 cildə, II c., Bakı, Şərq-Qərb, 2007, 712 s.
15. Məktəblinin alınma sözlər lüğəti. Bakı, Altun kitab, 2014, 240 s.
16. Məmmədli İ və başqaları. Yeni sözlər və yeni mənalar lüğəti. Bakı, Elm və təhsil, 2016, 269 s.
17. Məmmədova X.R. İngilis dilinin inkişafında etnoqrafik fonun rolu. Filologiya üzrə fəlsəfə dokt.dis.avtoref., Bakı, 2016, 26 s.

18. Məmmədzadə S. Müasir ingilis dilində slenqlər.// Müasir türkologiya: Dünən, Bu gün və Sabah. Respublika Elmi Konfransının materialları. 28 dekabr, 2016-cı il. s.235-237.
19. Oruell C. Seçilmiş əsərləri. Bakı, Şərq-Qərb, 2010, 640 s.
20. Puritans. World history Encyclopedia: <https://www.worldhistory.org/Puritans/>
21. Rid Mayn. Seçilmiş əsərləri. Başsız atlı, Bakı, Şərq-Qərb, 2009, 760 s.
22. Running After the History of Lackey www.merriam-webster.com/wordplay-meming-origin.
23. Senator: перевод, синонимы, произнесение, примеры, предложений, антонимы, транскрипция, определение: englishlib.org/dictionary/en-ru/senator.html.
24. Stivenson L.R. Dəfinələr adası. Bakı, Öndər nəşriyyatı, 2004, 216 s.
25. Şarma R. Ferrarisini satan rahib. <https://hajinski.com/uploads/books/files/ferrarisini-satan-rahib-2021-01-07-130823407384.pdf>
26. Şou Bernard. Sonetlərin əsmər ledisi.// İngilis ədəbiyyatı antologiyası. 2 cildə, II c., Bakı, Şərq-Qərb, 2007, 320 s.
27. Trevers P.L. Meri Poppins.// İngilis ədəbiyyatı antologiyası. 2 cildə, II c., Bakı, Şərq-Qərb, 2007, 320 s.

Ляман Гаджигасанова

Реалии английского происхождения в азербайджанском языке обозначающие общественную принадлежность, класс, звание, титул

Резюме

В художественных примерах, переведенных с английского на азербайджанский язык, а также в словарях, относящихся к последнему периоду, можно найти ряд социальных принадлежностей, классов, званий, в том числе титулов, которые сформировались на основе английского общества, английской жизни, социальной психологии и мышления. Это, конечно, языковые единицы, не специфичные для азербайджанского языка и азербайджанского общества, а непосредственно распространенные в англоязычных странах, которые создали в азербайджанском языке, как и в других языках, уникальное пространство с точки зрения информационной активности английского языка. В некоторых исследовательских работах реалии даже относят к экзотизмам, поскольку представляют собой языковые единицы, связанные с инородной средой и отражающие общественную мысль общества, в котором она создана. Как и все языковые единицы характерные реалиям, слова, обозначающие социальную принадлежность, класс, ранг и титул в английском языке, принадлежат обществу, в котором они созданы. Их концепции чужды другим языкам. Однако эти слова оживляют в других языках понятия социальной жизни, к которой они принадлежат. Вообще все слова типа реалий, независимо от того, что они означают, непосредственно отражают психические особенности народа, к которому они принадлежат. Поэтому, даже если действительные слова употребляются в языке, даже если они зафиксированы в словарях, они не входят в состав заимствованных слов.

Ключевые слова: информация, интенсивность, быт, реалья, экзотика

Hajihasanova Laman

English origin realias in azerbaijani language indicating social affiliation, class, rank, title

Summary

In artistic examples translated from English into Azerbaijani, as well as in dictionaries dating back to the last period, one can find a number of social affiliations, classes, titles, including titles, which were formed on the basis of English society, English life, social psychology and thinking. These, of course, are linguistic units that are not specific to the Azerbaijani language and Azerbaijani society, but are directly widespread in English-speaking countries, which have created a unique space in the Azerbaijani language, as in other languages, from the point of view of the information activity of the English language. In some research works, realias are even classified as

exoticisms, since they represent linguistic units associated with a foreign environment and reflecting the social thought of the society in which it was created. Like all linguistic units characteristic of realias, words denoting social affiliation, class, rank and title in the English language belong to the society in which they are created. Their concepts are foreign to other languages. However, these words revive in other languages the concepts of the social life to which they belong. In general, all words such as realias, regardless of what they mean, directly reflect the mental characteristics of the people to which they belong. Therefore, even if actual words are used in a language, even if they are recorded in dictionaries, they are not part of the borrowed words.

Key words: *information, intensity, life, realia, exotic.*

Çapa tövsiyə edən: *Gəncə Dövlət Universiteti*

Rəyçilər: *professor Telman Quliyev
dosent Zahirə Əliyeva*